

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของตลาดชุมชนริมน้ำ บริเวณลุ่มน้ำนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ได้ทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง 4 ประเด็น ได้แก่

1. แนวคิดเกี่ยวกับสัณฐานพื้นที่ตลาดชุมชนริมน้ำ
2. แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะสังคมเศรษฐกิจในตลาดชุมชนริมน้ำ
3. ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของตลาดชุมชนริมน้ำ
4. สรุปกรอบแนวคิดการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับสัณฐานพื้นที่ตลาดชุมชนริมน้ำ

การบุกเบิกและเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ของมนุษย์ โดยมีรูปแบบและขนาดที่แตกต่างกันไป ตั้งแต่การอยู่อย่างโดดเดี่ยวไปจนถึงรวมกันเป็นหมู่บ้านน้อยใหญ่ แสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ในรูปของอาคารบ้านเรือน ถนนหนทางและการใช้ที่ดิน เพื่อใช้เป็นถิ่นอาศัยของมนุษย์ภายใต้สภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นแหล่งดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพนั้น หมายถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐาน (settlement pattern) ของมนุษย์ (องค์การสหประชาชาติ, 1974) โดยมีองค์ประกอบพื้นฐานตามแบบจำลองเอคิสติกส์ (Ekistics Model) คือ 1) สภาพแวดล้อมธรรมชาติ (natural environment) เป็นตัวกำหนดขอบเขตของชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นมา 2) มนุษย์ (anthropos) เป็นผู้กำหนดการเลือกตำแหน่งที่ตั้งที่ปลอดภัย 3) สังคม (society) เป็นระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ด้วยกัน 4) ที่กำบัง (shells) เป็นที่อยู่อาศัยและสิ่งอำนวยความสะดวกที่มนุษย์เป็นผู้สร้างและจัดวางลงบนพื้นที่ และ 5) โครงข่าย (network) เป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้ในการเชื่อมโยงกันในพื้นที่และสังคม เช่น การสัญจร การขนส่ง การสื่อสาร เป็นต้น โดยในแต่ละองค์ประกอบจะผสมผสานเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวเพื่อการอยู่รอดของมนุษย์และยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น (Doxiadis, 1976)

ชุมชนริมน้ำเป็นรูปแบบหนึ่งของการตั้งถิ่นฐาน ที่มีการวางตัวของบ้านเรือนเรียงรายอยู่ตามสองฝั่งแม่น้ำหรือลำคลอง และใช้เส้นทางแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ก่อนที่จะมีถนนเข้ามาเป็นเส้นทางคมนาคมหลักแทนในปัจจุบัน ส่วนตัวตลาดมีพัฒนาการมาจากการเป็นบริเวณที่อยู่ในตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่เพื่อการจอดเรือค้าขายในแหล่งชุมชน บนเส้นทางสัญจรของแม่น้ำสายหลักสำคัญ และบริเวณที่บรรจบกับลำคลอง รวมทั้งบริเวณที่เป็นถนนหรือทางเกวียนเดิม ทำให้เป็นจุดที่มีการคมนาคมสะดวก โดยมีทั้งโครงข่ายทางน้ำและทางบก ที่สามารถใช้เป็นทางผ่านไปยังชุมชนอื่นๆ ได้ จึงทำให้บริเวณนี้ พัฒนาเป็นตลาดรับซื้อสินค้าจากเรือและสินค้าจากทางบก เกิดเป็นชุมชนค้าขาย

จากนั้น ตัวตลาดจึงขยายตัวขึ้น โดยมีร้านค้าขายกิ่งผักอาศัยสร้างรายล้อมตลาดเป็นอาคารเรือนไม้ เติบโตเป็นตลาดชุมชนริมน้ำที่มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายภายในชุมชนและระหว่างชุมชนใกล้เคียง ซึ่งเอกลักษณ์สำคัญของตลาดชุมชนริมน้ำเหล่านี้ที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ ตำแหน่งที่ตั้งและองค์ประกอบของตลาด โดยตำแหน่งที่ตั้งมักอยู่บนฝั่งริมแม่น้ำลำคลอง ส่วนองค์ประกอบของตลาดที่มักพบในลักษณะเดียวกันคือ ผู้คน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารที่สร้างด้วยไม้เป็นเรือนแถวหลายห้องยาวหนึ่งหรือสองแถวหันหน้าชนกันใช้สำหรับค้าขาย ลักษณะกิจกรรมการค้าซึ่งมักเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ทำเรือ และศาลเจ้าหรือโรงเจ รวมทั้งวัด (อรศิริ ปาณินท์และสมคิด จิระทัศนกุล, 2544)

บริเวณที่จะพบตลาดชุมชนริมน้ำลักษณะนี้ จะอยู่ริมแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำบางปะกง หรือลำคลองหลักที่ตัดกับแม่น้ำสำคัญเหล่านี้ เช่น คลองบางแพ คลองดำเนินสะดวก คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย ฯลฯ โดยส่วนใหญ่จึงพบในชุมชนเมืองของภาคกลางที่ต่อเนื่องกับภาคตะวันตกและตะวันออก เช่น จังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ฯลฯ โดยมีลักษณะเป็นตลาดและเรือนค้าขายเก่าแก่ ในชุมชนเมือง ซึ่งบางแห่งจะมีอายุร่วม 100 ปี (สุวรรณี เครือปาน, 2543) ในปัจจุบัน นอกจากตลาดชุมชนริมน้ำจะเป็นศูนย์รวมของผลผลิตทางการเกษตรและสินค้าหัตถกรรมที่ชาวบ้านนำมาขาย และเป็นย่านที่พ่อค้าคนกลางมารับซื้อสินค้าเพื่อส่งต่อเข้ากรุงเทพฯ แล้วนั้น ตลาดยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สำคัญที่มีนักท่องเที่ยวและผู้คนจำนวนมากเข้ามาท่องเที่ยว ทำให้ตลาดไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีลักษณะโดดเด่นของสถานที่ รูปแบบสถาปัตยกรรม กิจกรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ศูนย์กลางกิจกรรมการค้า แต่ยังเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในรูปแบบต่างๆ อย่างหลากหลายอีกด้วย แหล่งตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบของชุมชนในบริเวณตลาดชุมชนริมน้ำจึงมีลักษณะฐานพื้นที่ที่โดดเด่น

ฐานพื้นที่ยังสัมพันธ์กับโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ว่างภายในตลาดชุมชนริมน้ำ ซึ่ง เป็นองค์ประกอบเชิงพื้นที่สำคัญของผู้คนที่ดำเนินชีวิตอยู่ในตลาด โดยเป็นทั้งพื้นที่ที่ผู้คนใช้อยู่อาศัย ทำกิจกรรม สัญจร ฯลฯ ซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) พื้นที่ว่างสาธารณะ (public space) ซึ่งใช้สำหรับการสัญจรและทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน (2) พื้นที่รโหฐาน (private space) ใช้สำหรับค้าขายและพักอาศัย โดยพื้นที่สาธารณะที่พบในตลาดชุมชนริมน้ำจะเป็นพื้นที่บริเวณทางเดินตรงกลางระหว่างเรือนแถวหรือด้านหน้าของกลุ่มเรือนแถว ช่องว่างที่เปิดเพื่อใช้เป็นทางเดินลงสู่ทำน้ำเป็นระยะๆ ระหว่างตัวห้องแถวไม้ บริเวณท่าเรือ รวมถึงพื้นที่ว่าง ทางเดินบริเวณตลาด เป็นต้น พื้นที่เหล่านี้แทบไม่มีขอบเขตสำหรับผู้คนในตลาดที่ชัดเจนนัก เนื่องจาก ความคุ้นเคยจึงมีการใช้สอยพื้นที่สัญจรและพื้นที่ว่างต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้สอยไปตามความเหมาะสมและช่วงเวลา (อรศิริ ปาณินท์และสมคิด จิระทัศนกุล, 2544) นอกจากนั้น พื้นที่ว่างสำคัญของตลาด คือ

โครงข่ายการสัญจรทั้งทางน้ำและทางบก ที่ผู้คนต้องใช้สัญจรไปมาจากพื้นที่ต่างๆ สู่ตลาดและจากตลาดไปยังพื้นที่อื่นๆ ตลาดริมน้ำที่เข้าถึงได้ยาก จึงมีแนวโน้มที่จะขบเซาหลงมากกว่าตลาดที่สามารถเข้าถึงได้อย่างสะดวกและง่ายกว่า โครงข่ายการสัญจรบริเวณตลาดริมน้ำจึงควรมีการเชื่อมโยงให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงข่ายการสัญจรโดยรวมของเมือง

ลักษณะของโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ว่างที่มีการเชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพ ควรมีความสะดวกต่อการเข้าถึง มีความเคลื่อนไหวเชื่อมต่อกันของมุมมองและมีการเชื่อมต่อเข้ากับพื้นที่อื่นๆ ได้อย่างทั่วถึงและสัมพันธ์กันเพื่อให้ความหนาแน่นของปริมาณการสัญจรในพื้นที่ไว้ได้ (Whyte (1980, 1988) ทั้งจากการเข้าถึง (move to) และการผ่าน (move through) ไปยังพื้นที่อื่นๆ ได้อย่างอิสระ เพื่อให้เกิดการผสมผสานผู้คน ทั้งคนในและคนนอกพื้นที่ที่มีจุดเริ่มต้นและจุดหมายปลายทางแตกต่างกัน ตาม “ทฤษฎีการสัญจรอิสระ” (Theory of Natural Movement) (Hillier et al., 1993) เพื่อให้เกิดระดับและความหนาแน่นของการสัญจรอิสระที่ไม่เท่าเทียมกัน มีทั้งบริเวณที่มีความคึกคักและบริเวณที่มีความเงียบสงบ บริเวณที่มีระดับการสัญจรอิสระเบาบาง มักเป็นเส้นทางที่มีศักยภาพในการเข้าถึงต่ำ ส่วนบริเวณที่มีความเข้มข้นของการสัญจรอิสระสูง มักเป็นเส้นทางที่มีศักยภาพในการเข้าถึงสูง ตามทฤษฎี “กระบวนการเศรษฐกิจสัญจร” (Movement Economies Process) (Hillier, 1996) บริเวณที่มีการสัญจรผ่านไปมาในระดับสูงจะมีกิจกรรมการค้ามากระจุยตัวและดึงดูด (attract) กิจกรรมการค้าอื่นๆ มากระจุยตัวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นผลกระทบทวีคูณ (multiplier effects) ทำให้พื้นที่บริเวณนั้นพัฒนาเป็นย่านค้าขายที่คึกคักหนาแน่น เป็นกว่าพื้นที่อื่นๆ เกิดเป็นลักษณะของพื้นที่ศูนย์กลางเมืองที่มีชีวิต (live center) ดังเช่น พื้นที่ตลาดชุมชนริมน้ำที่ยังดำรงอยู่ท่ามกลางความเป็นเมืองในปัจจุบัน

การตั้งถิ่นฐานแสดงให้เห็นนัยยะของรูปร่างรูปทรงของชุมชนและเมือง จากรูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารและที่ดิน ซึ่งประกอบด้วย อาคารบ้านเรือน (buildings) และพื้นที่โดยรอบ (surrounding space) ที่มีการเรียงตัวประกอบกันเป็นโครงสร้างของพื้นที่ ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในรูปแบบกิจกรรมการใช้สอยที่เกิดขึ้น ทั้งภายในและภายนอกอาคาร รวมทั้งจำแนกประเภทของผู้คนที่เข้ามาในพื้นที่ได้ กล่าวคือ ส่วนที่เป็นอาคารบ้านเรือนจะเป็นที่อยู่อาศัยหรืออาณาเขตของคนใน ส่วนพื้นที่โดยรอบจะเป็นอาณาเขตของคนนอก ซึ่งมีการใช้สอยหรือกิจกรรมที่ต่างกัน (Hillier and Hanson, 1984) ลักษณะกิจกรรมการใช้สอยหรือรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารจะชี้ให้เห็นถึงการรวมกลุ่มหรือการกระจายตัวของกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้ง ความเชื่อมโยงของกิจกรรมที่เกื้อหนุนกันหรือขัดแย้งกัน (Conzen, 1981) U.N. Department of Economic and Social Affairs (1974) กล่าวว่า การใช้ประโยชน์พื้นที่ในรูปแบบต่างๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ทั้งพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เพื่อประกอบอาชีพ ตลอดจน พื้นที่เพื่อตอบสนองทางความ

ต้องการด้านร่างกาย จิตใจและสติปัญญา เช่น สถานศึกษา สถานที่ราชการ ตลาด ศาสนสถาน ฯลฯ ซึ่งสัมพันธ์กับการใช้ชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ภายในเมืองหรือชุมชน

พื้นที่ตลาดชุมชนริมน้ำเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนอาศัยอยู่และเป็นที่รวมของร้านค้าที่มีผู้คนเข้าไปจับจ่ายซื้อขายสินค้าและการบริการต่างๆ จำนวนมาก ทั้งคนในพื้นที่ชุมชนเอง และคนต่างชุมชนในละแวกโดยรอบ นอกจากนั้น ยังเป็นพื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยน เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในชุมชน เป็นที่พบปะสังสรรค์เสวนาของผู้คนอีกด้วย ตลาดจึงมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเป็นสถานที่แห่งเดียวที่ผู้คนแทบทุกคนชั้นมีส่วนร่วมในการใช้สอย (เกียรติ จิวะกุล และคณะ, 2525) โดยมีอาคารเรือนแถวไม้สำหรับค้าขาย ท่าเรือ ศาลเจ้าหรือโรงเจ และวัด เชื่อมโยงกันด้วยพื้นที่ว่างสาธารณะรูปแบบต่างๆ ทั้งถนน ทางเดิน ลาน โดยเฉพาะแม่น้ำลำคลองที่สร้างสรรค์ให้เกิดเป็นตลาดหรือพื้นที่พาณิชยกรรมริมน้ำขึ้น

จึงอาจสรุปได้ว่า การค้นหาความเปลี่ยนแปลงของลักษณะฐานพื้นที่บริเวณตลาดชุมชนริมน้ำ มีปัจจัยเชิงพื้นที่สำคัญที่ต้องศึกษา คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบของชุมชน รูปแบบโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ว่าง ตลอดจน รูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารและที่ดิน นอกจากนั้น ฐานพื้นที่ยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้คน (Hillier and Hanson, 1984; Jones and Larkham, 1991) จึงจำเป็นต้องทำการศึกษาลักษณะสังคมเศรษฐกิจในตลาดชุมชนริมน้ำควบคู่กัน

2. แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะสังคมเศรษฐกิจในตลาดชุมชนริมน้ำ

ในตลาดชุมชนริมน้ำ เป็นสังคมรูปแบบหนึ่งบนพื้นที่ที่เกิดจาก “ผู้คน” เป็นผู้กำหนดขึ้น และเป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชน โดยประกอบด้วยคนท้องถิ่นและคนแปลกหน้า (inhabitants and strangers) หรือ “คนใน” และ “คนนอก” พื้นที่ที่มีรูปแบบการอยู่อาศัยและสัญจรที่แตกต่างกัน โดยคนในพื้นที่จะมีบทบาทในการกำหนดอาณาเขตของชุมชน และสร้างให้เกิดพื้นที่ต่างๆ เพื่อใช้สอยตามความต้องการให้เกิดขึ้นอย่างครบถ้วนอยู่ในอาณาเขตหนึ่งๆ มีการดำเนินชีวิต การกระทำ และความต้องการแบบต่างๆ รวมทั้ง เป็นผู้ควบคุมการใช้สอยในส่วนต่างๆ ของพื้นที่ และกำหนดพื้นที่ที่จะมีการพบปะกันระหว่างคนในและคนนอกพื้นที่ ส่วนคนนอกพื้นที่ มีความสำคัญในฐานะคนที่เข้ามาสู่พื้นที่หรือสัญจรผ่านไปมา หากเข้าสู่ชุมชนคนนอกพื้นที่ก็จะกลายเป็นผู้มาเยือน (visitors) ตามแนวคิด “ตรรกะทางสังคมเชิงพื้นที่” (The Social Logics of Space) (Hillier and Hanson, 1984) ผู้คนในตลาดชุมชนริมน้ำจึงหมายถึงเหล่าบรรดาพ่อค้าแม่ค้า ผู้ที่อาศัยอยู่ในตลาด และเหล่าบรรดาผู้ที่เข้ามาจับจ่ายซื้อของทั้งจากในชุมชนใกล้ๆ และไกลออกไป นอกจากนั้น ในปัจจุบันยังมีกลุ่มนักท่องเที่ยวที่เป็นคนนอก เข้ามายังพื้นที่ตลาดชุมชนริมน้ำอีกด้วย

ในสังคมตลาดชุมชนริมน้ำจะมีกิจกรรม (activities) ต่างๆ เกิดขึ้น ซึ่งกิจกรรมโดยทั่วไปมักเกิดขึ้นใน 3 ลักษณะ คือ (1) กิจกรรมส่วนบุคคลที่เกิดขึ้นเป็นกิจวัตรประจำวันเพื่อความสุนทรีย์ในชีวิต (2) กิจกรรมเชิงธุรกิจ ซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับการผลิต การบริโภค การบริการต่างๆ และ (3) กิจกรรมเชิงสถาบันที่เกิดขึ้นระหว่างผู้คนที่มีส่วนร่วมกัน เช่น การประกอบพิธีกรรม การละเล่น เทศกาล งานประเพณี ซึ่งได้กระทำขึ้นบนพื้นที่และเวลา (space and time) ที่ซ้อนกัน โดยตำแหน่งที่เกิดกิจกรรมในเวลาหนึ่งจะสามารถเชื่อมโยงกับตำแหน่งของกิจกรรมอื่นในอีกเวลาหนึ่ง หรือเชื่อมโยงกับตำแหน่งพื้นที่ในช่วงเวลานั้น (Chapin, 1972 ; Warren-Boulton, Frederick R, 1978 ; Rapoport, 1990) กิจกรรมจึงเป็นสิ่งที่อยู่ในการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมของผู้คน ซึ่งจะถูกถ่ายทอดสู่วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ภายใต้พื้นที่สำหรับทำกิจกรรมและเวลาที่เกิดกิจกรรมเหล่านั้น (Rapoport, 1977) ซึ่งสภาพแวดล้อมของที่ตั้ง ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงช่วงเวลาของชีวิตและโอกาสในการทำกิจกรรม จะส่งผลให้เกิดเป็นโครงสร้างรูปแบบของกิจกรรม (Structure of Activities Pattern) ของคนในชุมชนในระดับวัน สัปดาห์ ฤดูกาล และช่วงชีวิต และจากกิจกรรมที่เกิดขึ้น ทำให้เป็นบทบาทที่โดดเด่นกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่ ชุมชน ท้องถิ่น หรือเมื่อนั้นๆ (Golledge and Stimson, 1997) กิจกรรมและเครือข่ายทางสังคมในตลาดชุมชนริมน้ำจึงเป็นไปเพื่อรองรับการอยู่อาศัยและค้าขายเพื่อการดำรงชีพเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันยังมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นอีกด้วย

ในตลาดชุมชนริมน้ำโดยทั่วไปมีรูปแบบการค้าและบริการที่เป็นไปเพื่อรองรับการดำรงชีพประเภทสินค้าในตลาดจึงเป็นสินค้าอุปโภคบริโภค สินค้าทางการเกษตร ของใช้ในครัวเรือนและในชีวิตประจำวัน สำหรับคนในชุมชนและละแวกใกล้เคียง แต่ในปัจจุบันตลาดชุมชนริมน้ำหลายแห่ง ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบสินค้าและบริการไปเพื่อรองรับการท่องเที่ยว เช่น การขายอาหารพื้นเมือง อาหารโบราณ ของเล่น ตลอดจนการจัดบริการนำเที่ยวบริเวณชุมชน การจัดล่องเรือ การจัดงานประเพณีที่ยังมีอยู่หรือเคยมีแต่เริ่มเสื่อมความนิยมให้กลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้ง (ณวิทย์ อ่องแสงชัย, 2554) เมื่อสินค้ามีลักษณะเปลี่ยนไปจึงเกี่ยวข้องกับการขยายการค้าไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของตลาดชุมชนริมน้ำ จึงมีความสัมพันธ์กับลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ ซึ่งมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ บทบาทและวิถีชีวิตผู้คนในตลาดชุมชนริมน้ำ กิจกรรมและเครือข่ายทางสังคม รวมทั้งรูปแบบการค้าและเครือข่ายการค้า นอกจากนั้น ยังมีปัจจัยภายนอกอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้วย

3. ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของตลาดชุมชนริมน้ำ

จากการพัฒนาระบบคมนาคมทางบกขึ้นมามาทดแทนการคมนาคมทางน้ำเดิม ด้วยการตัดถนนและสร้างทางรถไฟในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดเส้นทางใหม่เข้าสู่พื้นที่

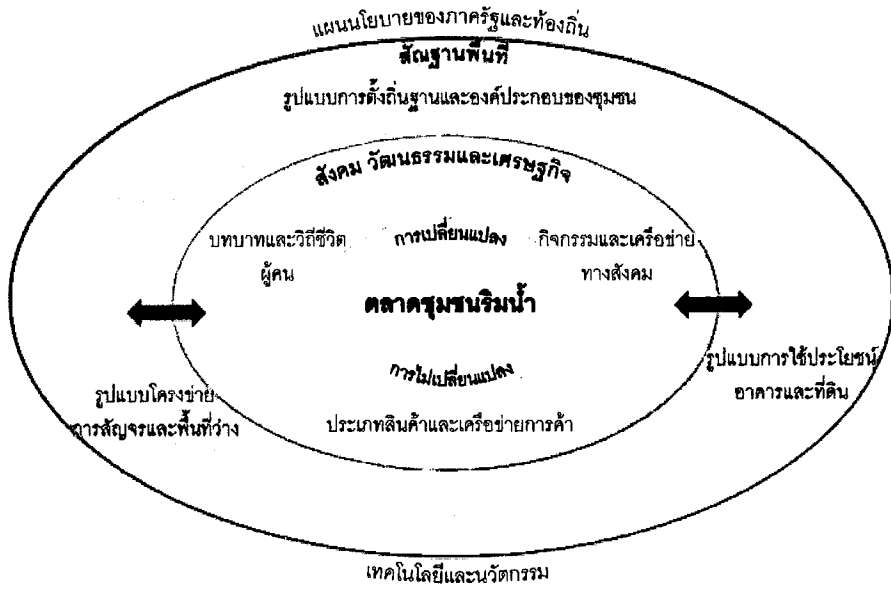
การค้า การเข้าถึงพื้นที่ที่สะดวกสบายและหลากหลายทำให้เกิดพื้นที่ตลาดชุมชนริมน้ำมีการเดินทางเข้าออกของผู้คนที่มากขึ้น เกิดการขยายตัวของกิจกรรมการค้าและการพักอาศัยส่งผลให้ตลาดชุมชนริมน้ำหลายแห่งมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นในช่วงระยะเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตาม อิทธิพลจากการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา การพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมทางบกได้กระจายไปยังพื้นที่ต่างๆ มากขึ้นจนเสียสมดุลระหว่างการเดินทางทางน้ำ และบก และกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการค้าและวงจรชีวิตของตลาดชุมชนริมน้ำเดิม ทั้งการเปลี่ยนไปของแหล่งที่มาและแหล่งกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าจากริมน้ำเป็นริมถนน การแปรเปลี่ยนของประเภทสินค้า จากสินค้าการเกษตรและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่มีลักษณะเฉพาะกลายเป็นสินค้าจากหลากหลายแหล่งผลิตที่ไม่มีความแตกต่าง ความเป็นพื้นที่การค้าเก่าแก่เริ่มเลือนหายไปเป็นสินค้าทั่วไป รูปแบบการค้าที่พึ่งพาสายน้ำซึ่งเคยเป็นเอกลักษณ์ของเมืองและชุมชนจึงเปลี่ยนแปลงไป และส่งผลให้บทบาทความสำคัญของตลาดชุมชนริมน้ำต้องลดลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตลาดชุมชนริมน้ำบางแห่งได้ซบเซาลงและสูญหายไปตามกาลเวลา บางแห่งกำลังร่วงโรยเพื่อรอวันจากไป ในขณะที่บางแห่งยังคงอยู่ได้ด้วยการปรับตัว และยังคงหลงเหลืออัตลักษณ์ของความเป็นตลาดชุมชนริมน้ำดั้งเดิมไว้ได้ค่อนข้างสมบูรณ์ (Yantrasast, 1995)

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ สามารถอธิบายด้วยทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory) ซึ่งมีพื้นฐานมาจากทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่มีเสถียรภาพว่าเป็นผลมาจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชนชั้นหรือกลุ่มบุคคลในสังคม (Marx, 1818-1883; Dahrendorf, 1959) ทฤษฎีนี้มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็นการหลุดพ้น หรือเป็นอิสระจากการพึ่งพาหรือการมีอำนาจเหนือของประเทศอื่น โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเกิดขึ้นจากตัวกลางในการเปลี่ยนแปลง (change agent) เช่น รัฐบาล กลุ่มผู้มีอำนาจ รวมทั้งสถานการณ์ต่างๆ เช่น การแข่งขัน และเทคนิควิทยาการ โดยทั่วไปสำหรับประเทศที่กำลังพัฒนา ตัวกลางที่มีอิทธิพลมากที่สุดมักเป็น “รัฐบาล” ส่วนสถานการณ์ที่สำคัญที่สุดมักเป็น “เทคโนโลยี” (Wallerstein, 1974; Dos Santos, 1970; O'Brien, 1975) ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงเชิงสัจฐานของตลาดชุมชนริมน้ำ จึงมีปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้องคือ เทคโนโลยีและนวัตกรรม และแผนนโยบายของภาครัฐและท้องถิ่น

4. สรุปกรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยร่วมกันระหว่างการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะสัจฐานพื้นที่และลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กันในตลาดชุมชนริมน้ำ บริเวณลุ่มน้ำนครชัยศรี ซึ่งเป็นการศึกษาที่อยู่ภายใต้แนวคิดทฤษฎีด้านสัจฐานวิทยาเมือง (urban morphology) และใช้เครื่องมือวิเคราะห์เชิงสัจฐานในการทดสอบ ตามทฤษฎี “ตรรกะทางสังคมเชิงพื้นที่” (Social Logic of Space Theory)

(Hillier and Hanson, 1984) ดังนั้น กรอบแนวคิดการวิจัยจึงเป็นการศึกษาร่วมกันระหว่างสัณฐานพื้นที่กับเศรษฐกิจ-สังคมของผู้คน เพื่อสามารถอธิบายถึงเงื่อนไขปัจจัยการเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของตลาดชุมชนริมน้ำ บริเวณลุ่มน้ำนครชัยศรี ในรูปแบบเฉพาะตัวที่เหมาะสมกับพื้นที่อย่างชัดเจน ดังกรอบแนวคิด

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิด การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของตลาดชุมชนริมน้ำ บริเวณลุ่มน้ำนครชัยศรี

สรุป จากการทบทวนวรรณกรรม มีความชัดเจนว่า การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานของตลาดชุมชนริมน้ำในบริเวณลุ่มน้ำนครชัยศรี มีความเกี่ยวข้องกับสัณฐานพื้นที่ (morphological characteristics) ที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ-สังคมของผู้คน (socio-economic characteristics) และปัจจัยภายนอกประกอบกันอย่างมีนัยยะสำคัญ